

УДК 316.1(477)-054.73

А. А. ГОЦЬ

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Проведено теоретичний аналіз поняття внутрішньо переміщених осіб в Україні, розкрито основні підходи до інтерпретації поняття. Проаналізовано відмінність між поняттями «внутрішньо переміщена особа», «мігрант» та «біженець»; встановлено, що вони різняться та не можуть бути ототожненими. Розкрито типологію переміщених осіб усередині країни за терміном перебування громадянина та мети перебування. Окреслено основні проблеми, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи на території, підконтрольній українській владі.

Ключові слова: переміщені особи, внутрішньо переміщені особи, мігрант, біженець, гібридна війна, Донбас.

Війна, яка охопила частину України в 2014 р., спровокувала появу великої кількості питань та суперечностей у суспільстві. Країна зіткнулася з новим феноменом, що раніше не був їй знайомий, це «нова війна», або «гібридна війна», її важко порівняти з тими, які були в минулих століттях, процес глобалізації неабияким чином впливає на ситуацію. Це війна, яка стала цікава певній групі людей, які підтримують її продовження або не роблять нічого для її завершення. Український досвід показав, що в сучасному світі на напівпериферії світової капіталістичної системи сформувалися сили, які за будь-яку ціну прагнуть зламати нинішній світовий порядок [1]. Нова війна має на меті контроль за населенням, залякування, мобілізує політику екстремізму [2], через що маємо велику кількість біженців та переміщених осіб. Ця категорія населення є найбільш вразливою, бо зіткнулася з певним колом проблем у міських громадах, що їх приймають. На сьогодні вкрай актуальним є розгляд теоретичного аналізу внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) у науковому дискурсі, його концептуалізація.

Метою статті є соціологічний аналіз такої категорії населення, як внутрішньо переміщені особи, окреслення їх основних проблем в умовах гібридної війни на Донбасі.

Потреби та проблеми ВПО в різних країнах світу висвітлено в працях Е. Ліндгрена [3] та ін. Серед сучасних вітчизняних учених дуже активно досліджують проблему внутрішньо переміщених осіб О. Балакірева, Т. Доронюк, О. Злобіна, О. Міхеєва, Ю. Муромцева, У. Садова, В. Серета, Т. Старинська та ін.

Переміщені особи – переміщені, силоміць виселені або за розпорядженням влади переселені люди, яким загрожують військові дії або стихійні лиха, як-от: землетруси, повінь, аварія тощо. Вирізняються дві категорії переміщених осіб: ті, які були вимушені залишити країни походження або місце постійного мешкання, перетнули державний кордон та опинили-

ся в становищі, подібному до становища біженців, але залишилися під захистом свого уряду, та ті, котрі, хоча й залишились у кордонах своїх країн, були вимушені залишити місця свого постійного мешкання або припинити звичайну економічну діяльність через те, що їхнє життя, безпека або свобода опинилися під загрозою внаслідок насильства, збройного конфлікту або внутрішнього безладдя [4]. Цю категорію населення називають внутрішньо переміщеними особами.

Внутрішньо переміщеною особою, згідно з українським законодавством, є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [5].

Загалом поняття «internally displaced persons» (IDP) – «внутрішньо переміщені особи», яке сьогодні є загальновизнаним, стали використовувати тільки впродовж останнього десятиліття ХХ ст., коли міжнародне співтовариство вперше звернулося до цієї проблеми. Після Другої світової війни на міжнародному рівні було зроблено спробу створити законодавчі механізми захисту осіб, які, рятуючись від переслідувань, перетинали державні кордони [6]. У цей час термін «переміщена особа» почали широко використовувати, оскільки близько 10 млн осіб було залучено до примусової праці або ж вислано з країн звичного місця проживання за расовими, релігійними або політичними міркуваннями [7].

Введення цього терміна в науковий обіг Е. Дж. Джаффе приписав відомому російсько-американському демографу Є. Кулішеру, який уперше використав його у своїй праці «Переміщення населення в Європі» щодо осіб, які в результаті Другої світової війни змушені були змінити своє передвоєнне місце проживання [8, с. 187].

Уперше в Україні масове явище внутрішньо переміщених осіб з'явилося у зв'язку з аварією на Чорнобильській атомній електростанції. Унаслідок радіоактивного забруднення території близько 200 тис. осіб були вимушені змінити місце постійного проживання, оскільки більшість території колишнього Чорнобильського району відійшли до зони відчуження [9].

Ситуація з переміщеними особами з Донбасу дещо різниться в тому, що люди переїжджали самостійно, без наказів влади, втікаючи від бойових дій, та їх кількість значно перевищує кількість переміщених осіб унаслідок Чорнобильської аварії. Станом на 22 січня 2018 р. взято на облік 1 498 251 переселенця з Донбасу та АР Крим [10]. Офіційно термін «внутрішньо переміщена особа» було рецепійовано та закріплено законодавцями в національному праві тільки 20 жовтня 2014 р. [5].

У публічному дискурсі часто виникають неточності з визначенням цієї категорії населення, їх називають біженцями чи мігрантами. Тут по-

трібно концептуалізувати. Так, біженець – це особа, що перебуває за межами країни громадянської належності внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань і яка не може або не бажає користуватися захистом цієї країни або повернутися до неї внаслідок побоювань стати жертвою переслідувань; або, не маючи певного громадянства й перебуваючи за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань [11]. Основними елементами визначення терміна «біженець» є відсутність громадянства країни, яка надала притулок, тобто відрізняються від ВПО тим, що біженці перетинають державний кордон.

Під мігрантом ми розуміємо особу, яка за власним бажанням змінює місце свого проживання, перетинаючи кордон або ні. Внутрішньо переміщені особи здійснюють переміщення в межах своєї країни, їх рух вимушений та має суттєву відмінність від міграції як такої, коли людина сама приймає таке рішення, маючи позитивні мотиви. В останньому випадку матеріальне становище покращується в особи або статус соціальний зростає за соціальними сходинками, у випадку ВПО ситуація протилежною може бути: людина, втративши все, може починати життя спочатку, це стосується й матеріальних статків, і соціального капіталу. Питання адаптації стають головними в житті людини, це, перш за все, житло, працевлаштування, оформлення документів тощо.

Тобто інтеграція в новий соціальний простір є головною проблемою ВПО. Це й відрізняє переміщених осіб від інших соціальних груп у суспільстві. Члени соціальної групи повинні мати спільну діяльність, спільні групові установки та орієнтації, спільний простір існування тощо, а внаслідок військових дій на Донбасі сформувалася група, яка об'єднана втраченою спільною простору життя. При цьому її формування мало стрімкий і невпорядкований характер, однак мірою стабілізації ситуації в країні виникло величезне нове утворення розпорошених територіально, але об'єднаних ментально й статусно людей [12]. У суспільстві часто сприймають ВПО як тих, хто повинен не інтегрувати в новому для них просторі, а повернутися додому при першій можливості, на що вказують дані дослідження, проведеного Центром «Соціальний моніторинг» спільно з Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка [13] у 2014 р.: 81 % опитаних вказали, що переселені мають повернутися до місця постійного проживання, як тільки це стане можливо [12, с. 162].

За результатами соціологічних досліджень, проведених з метою виявлення проблем внутрішньо переміщених осіб, виділяють найголовніші з них, зокрема наявність житла. Багато хто готовий асимілюватися в Україні, проте через неможливість законного продажу майна на непідконтрольній території не має коштів для купівлі нового житла, бо почали життя спочатку та платять значні кошти за винаймання приміщень для проживання, що,

у свою чергу, істотно подорожчало через попит порівняно з довоєнними часами. Особливо гостро питання житла стоїть у містах Луганської та Донецької областей, які раніше не мали такого попиту й відповідно не задовольняють потреб усіх бажаючих. Зазвичай ВПО доводиться мешкати в гуртожитках або квартирах з набагато гіршими умовами, ніж у їх домівках на окупованій території.

Дискримінація є ще однією проблемою. Велика кількість груп скаржилися на те, що відчувають дискримінацію на всіх рівнях: при пошуку житла ВПО стикаються із ситуаціями, коли орендодавці не бажають здавати їм житло; при пошуку роботи роботодавці не бажають брати ВПО, яких вважають «нестабільними»; особи, що подають заяви на соціальну допомогу, часто чують зауваження про те, що «держава витрачає надто багато коштів на переселенців», та звинувачення в тому, що ВПО «користуються ситуацією»; діти в школах чують негативні коментарі від однокласників. Таке ставлення впливає на емоційний стан людей і погіршує їхню здатність до інтеграції [14, с. 6].

Якщо порівняти з іншими країнами, то в Україні ще є недосконалим правове забезпечення переміщених осіб усередині країни. Наприклад, у Грузії, яка зіткнулася із цією проблемою в 1992 р., коли почалася війна, ВПО мають право брати участь у виборах, в Україні такої практики поки що нема, тому існує певна дискримінація [15].

Щодо типології ВПО, то тут можна виділити, перш за все, переміщених осіб, які дійсно змінили місце проживання, постійно мешкають на підконтрольній території України, а також осіб, які здійснюють маятникову міграцію на підконтрольну українській владі територію на незначний термін для отримання соціальних виплат, відвідування родичів, здійснення закупівель тощо. Для емпіричних досліджень важливо розрізнити ці категорії населення, бо проблеми та погляди будуть різнитися в них. Найбільш зручним, а тому й «популярним», місцем для реєстрації ВПО з Донбасу є підконтрольні Україні частина Донецької й Луганської (497 178 осіб та 219 336 офіційно зареєстрованих ВПО відповідно) областей [16], через те, що люди часто не залишають остаточно своїх будинків та рідних, а лише перетинають кордон для владнання своїх потреб. Також багато закладів було евакуйовано в підконтрольні міста Луганської та Донецької області. Тому в цих областях є маса проблем із соціальними службами для отримання допомоги через черги, людський фактор тощо.

Висновки. На сьогодні внутрішньо переміщені особи є в Україні вразливою категорією населення, як з боку законодавства, так і з боку суспільства загалом. Ця категорія населення потребує підтримки стосовно доступного житла, працевлаштування. Ярлики, які навішують на ВПО, ускладнюють їх інтеграцію в просторі, через що люди зазнають дискримінаційних проявів з боку громади, яка приймає. Теоретичний аналіз цього поняття свідчить, що проблеми, з якими стикаються ВПО, потребують вивчення сьогодні, коли громадяни окупованої території перебувають у невизначеному стані. У

ході дослідження обґрунтовано, що поняття «внутрішньо переміщена особа» відрізняється від понять «біженець» та «мігрант».

Список використаної літератури

1. Кононов І. Ф. Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни. *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції*: зб. наук. пр. / за заг. ред. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. 432 с.
2. Калдор М. Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху / пер. с англ. А. Апполонова, М. Дондуковского ; ред. перевода А. Смирнов, В. Софронов. Москва : Изд-во Института Гайдара, 2015. 416 с.
3. Lindgren E. R. *The Internally Displaced People of Colombia*. Goteborgs Universitet, 2013. 65 p.
4. Переміщені особи. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Переміщені_особи (дата звернення: 21.09.2017)
5. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 19 грудня 2017 р. № 2249-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/t141706.html (дата звернення: 11.01.2017)
6. Грабар Н. Адміністративно-правовий статус біженців в Україні : монографія. Львів, 2008. 243 с
7. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. *Грані*. 2015. № 8 (124). С. 6–11.
8. Jaffe A. J. Notes on the Population Theory of Eugene M. Kulischer. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*. 1962. Vol. 40. № 2. P. 187–206.
9. Лушпінєнко Ю. Конституційно-правовий статус біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/2/37.pdf> (дата звернення: 21.09.2017)
10. Дані Міністерства соціальної політики України. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/14662.html> (дата звернення: 21.09.2017)
11. Конвенція про статус біженців (Офіційний переклад). URL: <http://unhcr.org.ua/img/uploads/docs/Convention-UA.pdf> (дата звернення: 21.09.2017)
12. Злобіна О. Г. Групи породжені кризою, як об'єкт соціологічного дослідження: можливості та обмеження дослідницьких методів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2016. № 5 (302). С. 151–162.
13. Ставлення до переселенців і волонтерської діяльності. *ГО «Соціальний моніторинг» Інституту соціальних досліджень ім. Яременка, 2014 р.* URL: <http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/Settlers%20and%20volunteering.pdf> (дата звернення: 21.09.2017)
14. Звіт про спільну оцінку потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО) м. Київ та Київська область, Україна / Управління Верховного комісара ООН у справах біженців в Україні. URL: http://unhcr.org.ua/attachments/article/1527/2015_PA_Kyiv_Ukr.pdf
15. Соколова А. Права переселенцев: опыт Грузии. URL: <http://www.mediaport.ua/prava-pereselencev-opyt-gruzii> (дата звернення: 21.09.2017)
16. Гоць А. А. Рынок освітніх послуг: проблеми функціонування в Україні. *Economy and education: modern tendencies*. Opole, 2017. С. 128–133.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2017.

Гоць А. А. Внутренне перемещенные лица в Украине как объект социологического анализа

Проведен теоретический анализ понятия внутренне перемещенных лиц в Украине, раскрыты основные подходы к интерпретации понятия. Проанализированы различия между понятиями «внутренне перемещенное лицо», «мигрант» и «беженец»; установлено, что они различаются и не могут быть отождествлены. Раскрыта ти-

пология перемещенных лиц внутри страны относительно срока прибывания гражданина и цели прибывания. Определены основные проблемы, с которыми сталкиваются внутренне перемещенные лица на территории, подконтрольной украинской власти.

Ключевые слова: перемещенные лица, внутренне перемещенные лица, мигрант, беженец, гибридная война, Донбасс.

Hots A. Internally Displaced Persons in Ukraine as an Object of Sociological Analysis

A sociological analysis of the concept of internally mixed persons in Ukraine was conducted, the main approaches to the interpretation of the concept were revealed. The difference between the concepts of «internally displaced person», «migrant» and «refugee» is analyzed, it is established that they are different and can not be identified. The main difference is that an internally displaced person does not cross the border and its displacement has a forced character. Internally displaced persons are a specific target group for the implementation of migration policy, which is characterized by heterogeneous characteristics, determined by special needs, personal characteristics and environmental influences.

The typology of internally displaced persons within the country as regards the time of the arrival of a citizen and the purpose of the occupation are revealed. Regarding the typology of IDP, it is possible to distinguish, first of all, displaced persons who have actually changed their place of residence, permanently reside in the controlled territory of Ukraine, as well as those who carry out pendulum migration to the territory controlled by the Ukrainian authorities for a short period of time to receive social benefits, visits to relatives, etc.

It has been shown that despite the fact that internally displaced persons are not a new phenomenon for our state, however, Ukraine has faced this for the first time on such a scale, therefore the question of a comprehensive legislative regulation of the legal status of this category of persons with special legal status on the territory of Ukraine gained a public resonance only in light events of recent years.

The main problems faced by internally displaced persons in the territory under the control of the Ukrainian authorities are outlined. This category of people needs support regarding affordable housing, employment. Shortcuts that hang on HBO complicate their integration in space, which causes people to be discriminated against by the host community. Local people perceive HPE as the one who returns home at the earliest opportunity. It is shown that integration into the new social space is the main problem of IDP. This distinguishes displaced persons from other social groups in society. Members of the social group should have joint activities, joint group facilities and orientations, common space of existence, etc., and as a result of military operations in the Donbass, a group formed, which is united by the loss of a common space of life. At the same time, its formation was rather rapid and disorderly, however, as the situation stabilized in the country, a huge new formation of dispersed territorially, but united mentally and statusally people arose.

The emergence of IDP is a challenge for Ukraine and its social policy, social services system and social workers, because the system of social support in place in the country did not provide for work with such a group of clients, and specialists were not trained for it, they did not have the proper methodological tools for work.

Key words: displaced persons, internally displaced persons, migrant, refugee, hybrid war, Donbass.